

ЧЛАНЦИ

Живко М. Андријашевић*

НЕКИ ПОДАЦИ О ЗАГРАНИЧНОЈ ПОЛИТИЦИ ЦРНЕ ГОРЕ (1878-1912)

Од када се почетком 18. вијека државно конституисала, па до губитка државности 1918, Црна Гора је непрекидно имала територијалне аспирације према областима у свом окружењу. Истина, њене територијалне аспирације су током ова два вијека мијењале свој опсег и правац, али су као политички циљ биле константа у државној политици Црне Горе. Тај политички циљ, идеолошки утемељен на принципу историјског права, историчари су условно назвали - стварање „велике” Црне Горе.¹

Од средине 19. вијека Црна Гора је снажније почела да ради на успостављању свог политичког утицаја у областима на које је претендовала, градећи мрежу политичких повјереника и приврженика. Преко те мреже Цетиње је могло да утиче на национално-политичке покрете и дешавања у овим областима, односно, да даје правац политичким збивањима у окружењу који у потпуности одговара црногорским државним интересима. До 1878. политички утицај Црне Горе доминантно је био усмјерен према Херцеговини, а после 1878. године тај утицај био је углавном усмјерен према Полимљу, Новопа-

---

* Аутор је доцент на Филозофском факултету у Никшићу

¹ Ојшириџије: Ж. М. Андријашевић, *О црногорској државној идеји (од владике Данила до књаза Данила)*, *Мајница*, 2, 2000, 105-127; *Исти*, *Црногорска државна идеја у вријеме Николе I Петровића Њеџоша (1)*, *Мајница*, 3, 2000, стр. 145-158; *Црногорска државна идеја у вријеме Николе I Петровића Њеџоша (2)*, *Мајница*, 7-8, 2001, 123-140.

зарском санџаку и Сјеверној Албанији, тј. областима које су након Берлинског конгреса остале у саставу Турског царства. То је било и разумљиво, будући да је вршење такве дјелатности према Херцеговини, која је окупирана од стране Аустро-Угарске, било политички недјелотворно и опасно. Монархија, наравно, није дозвољавала било какво мијешање у херцеговачке ствари, а одрицала је и право Црној Гори да наступа као заштитник православног становништва у областима које је она окупирали. Налазећи се у полузависном и незавидном положају према Аустро-Угарској, Црна Гора је морала извршити корекцију своје националне политике према Херцеговини. Једино се, и то доста обазриво, спроводила обавјештајна активност. Власти у пограничним областима према Херцеговини имале су обавезу да редовно достављају извјештаје о свим догађањима у овој области.² Поред црногорских дојављивача у Херцеговини, који су то радили за новац, локалне власти су информације добијале и од сељака из Херцеговине који су због трговине долазили у Црну Гору.³

Као што је већ речено, своју, национално-политичку дјелатност, Црна Гора је за разлику од области које су биле у саставу Аустро-Угарске, је спроводила у крајевима који су и даље остали дио Турске. Користећи се слабостима међународне позиције Турске и имајући као повод честа угрожавања имовинских и личних права православаца који су живјели у турским областима, Црна Гора је успјела да добије неформални статус заштитнице овог дијела турских поданика у пограничним областима. То јој је отварало широко поље националног рада у овим областима, и она је ту активност на различите начине спроводила. Национална политика Црне Горе према „турским областима”, осамдесетих година 19. вијека, била је углавном усмјерена на пљеваљску, бјелопољску, беранску и гусињску казу.⁴ Свој утицај у овим областима Црна Гора је, у првом реду, вршила преко локалних власти

² Н. Таџар, *погранични политички комесар - кайетану Ј. Мемедовићу, 04. 07. 1896, Државни архив Црне Горе (ДАЦГ), Политички погранични комесаријати, ф. 2.*

³ Н. Таџар, *погранични политички комесар у Грахову - војводи Г. Вуковићу, министру иностраних дјела, 01. 05. 1896, ДАЦГ, Погранични политички комесаријати, ф. 2.*

⁴ У административном погледу неке од ових каза су једно вријеме припадале Новојозарском санџаку, да би касније добиле друшачији статус. Почетком 1880. године формиран је Пљеваљски санџак, а 1881. беранска и гусињска каза припојене су Пећком муџесарифлуку; О томе видјети: М. Костић, *Из историје Срба у Новојозарском санџаку после Берлинског конгреса 1878, Гласник Скојског научног друштва, XXI, 1940, 96-99; М. Ђ. Неђић, Новојозарски санџак, Рајник, III, 1910, 376-380.*

у пограничним крајевима, који су, наравно, имали чврсте веза са православним (српским) становништвом с друге стране границе. Средиште одакле се вршила политичко-пропагандна активност према беранској, бјелопољској и гусињској кази била је Андријевица, док су за политичку дјелатност према пљеваљској кази, касније санцаку, биле надлежне власти у Никшићу. Половином деведесетих година (1895) установљени су Погранични политички комесаријати - у Андријевици за Новопазарски сандак и Косовски вилајет; у Грахову за Босну и Херцеговину; и у Подгорици за Албанију.⁵

Почетком осамдесетих година црногорска власт је настојала да има потпуни увид у дешавања у пограничним областима, али и да има потпуни утицај на тамошње православно становништво. У томе је, колико је познато, у доброј мјери и успјела. Уколико се има у виду да је за Србе из ових области Црна Гора била једина држава која их ефикасно може заштитити од турског угрожавања, онда је сасвим разумљиво због чега је остварен висок степен црногорске политичке доминације у овим областима. То се посебно уочава у одређеним кризним моментима, када дође до сукоба између православног становништва и турске власти. Како је интерес Црне Горе био да се одржи мир у овим областима, одмах би, са појавом било какве напетости или немира, са Цетиња стизала наређења да се избјегавају сукоби и да се локално становништво споразумије са турским властима.⁶

Иначе, на Цетињу су редовно добијали извјештаје о стању Срба под Турцима у овим областима и извјештаје о односу турских власти према њима. С друге стране, погранично православно становништво се редовно обраћало црногорској влади за помоћ, посебно када су локалне турске власти поступале незаконито.⁷ Повремени успјеси црногорске владе у рјешавању проблема овакве врсте још више су

⁵ Грлица (Државни календар Књажевине Црне Горе), 1897, 24.

⁶ Војвода Б. Петровић - окружном каетану Ј. Бакићу, 04. 05. 1883, ДАЦГ, Министарство унутрашњих дјела (МУД), ф. 34, бр. 934.

⁷ „Нечује се да Турци чине велике зулуме србском народу у оближње вароши изузимајући Беранског кајмакана, који је велики ширјанин народу њошћо. Народ србски у каза Берански налази се у врло шешким околностима. Турци зајмише Панџа Цемовића и Васа Саиџића у сурђун, ња још иријетје да ће млође васојевитје оћерати. Народ се збунио и ићако рећи незна ићја да ради, од како су остјали без Панџа и Васа, - стоји као и јестје без главе. Боје се да их Турци не обесћрежају, ићк нећресћано долазе молећи Вас да се обратићте да нећоину код Турака ова два човјека. Залуду их увјеравам да ће Госћодар и Ви се обратићти и избавићти њих из ројствја Панџа и Васа...”; Окружни каетан андријевички Ј. Бакић - војводи Б. Петровићу, 20. 04. 1883, ДАЦГ, МУД, ф.34, бр. 727.

јачали углед Црне Горе код овог становништва и учвршћивали свијест о њеној заштитничкој улози.⁸ Цетиње је тако за ове Србе постајало једино мјесто одакле им може доћи помоћ.⁹ Оваква зависност пограничног православног становништва од Црне Горе давала је за право црногорским властима да им редовно доставља инструкције о држању према турским властима.¹⁰

Црногорске су власти предузимале веома конкретне мјере да би се погранично становништво заштитило од турског или арбанашког насиља. Тако је почетком 1886. године окружни капетан андријевички, Јеврем Бакић, посетио беранског кајмакама како би утицао на њега да спријечи нападе неких Арбанаса на православно становништво беранске казе. Истовремено, капетан Бакић је разговарао и са представницима српских села, препоручујући им да се поковавају турским властима. Како га неки од сеоских првака нијесу хтјели послушати, Бакић претпоставља да ће они прихватити његова упутства тек када их на то силом натјера, јер је, како каже, „народ прекогранични покварен до краја”. С тим у вези, он признаје да има спремне људе који ће их натјерати да прихвате оно што им се са Цетиња наређује.¹¹ Проблема ове врсте било је и наредних година, па су у појединим случајевима у Васојевиће упућивани посебни изасланици.¹² Иначе, на превазилажењу спорова између православног и неправославног становништва у овој области, радио је и црногорски посланик у Цариграду.¹³

⁸ У једном телеграму војвода Б. Петровић, предсједник Државног савјета и министар унутрашњих дјела, поручује прекограничном становништву: „Султан је обећао Господару да ће Мехмед-беџ остварити за забића у Беране, немојте дакле, да вас долазак Пиводинца што смејне ништа што збориште, а обећање ће се султаново остварити и јућрос је на то цел телеграфисано у Цариград, само гледајте да ви што с вашијем јонашањем не поквариште...”; Војвода Б. Петровић - Ј. Бакићу, 13. 04. 1888, ДАЦГ, МУД, ф. 51, бр. 378.

⁹ Окружни кайетан андријевички Ј. Бакић - војводи Б. Петровићу, 15. 11. 1884, ДАЦГ, МУД, ф. 39, бр. 1355.

¹⁰ Окружни кайетан андријевички Ј. Бакић - војводи Б. Петровићу, 21. 05. 1884, ДАЦГ, МУД, ф. 37, бр. 492.

¹¹ Окружни кайетан андријевички Ј. Бакић - војводи Б. Петровићу, 15. 02. 1886, ДАЦГ, МУД, ф. 45, бр. 1385.

¹² Г. Вуковић - војводи С. Радоњићу, министру иностранних дјела, 13. 07. 1887, ДАЦГ, Министарство иностранних дјела (МИД), 1887, бр. 700; Г. Вуковић - војводи С. Радоњићу, 14. 07. 1887, ДАЦГ, МИД, бр. 710; М. Вуковић - војводи Б. Петровићу, 12. 04. 1888, ДАЦГ, МУД, ф. 51, бр. 873.

¹³ М. Бакић - војводи С. Радоњићу, министру иностранних дјела, 20. 05. 1886, ДАЦГ, МИД, 1886, бр. 428.

Поред акција црногорских власти које су се тицале рјешавања спорова у Беранској кази, знатна пажња била је посвећена очувању апсолутног политичког утицаја Црне Горе у овој области важној за њене државне аспирације. Пограничне црногорске власти имале су овдје своје повјеренике од којих су добијали извјештаје, и који су спроводили политику која се на Цетињу креирала. Но, остварити тај утицај преко ових повјереника није увијек било једноставно. Дешавало се да турске власти открију и ухапсе ове људе, али и да придобију неке Васојевиће за сарадњу. У оваквим случајевима, када је православно становништво пактирало с турским властима, разматрана је и могућност да се са црногорске стране употреби сила. Пограничне власти су имале оружане групе које су биле намијењене за сузбијање оваквих појава међу православним становништвом у Беранској кази.¹⁴ Политичким или неким другим средствима, тек црногорске власти су углавном успијевале да овдје одрже свој апсолутни утицај и да натјерају прекогранично становништво да извршава наредбе које долазе са Цетиња. У једном извјештају војвода Лакић Војводић, црногорски погранични комесар, наводи да је успио да одржи ред међу прекограничним становништвом и да спроведе наредбе које му је доставио војвода Божо Петровић, министар унутрашњих дјела.¹⁵

Поред проблема ове врсте, црногорска власт се повремено борила и против покушаја српске владе да у овим областима успостави свој политички утицај. На Цетињу су били веома забринути када су од једног повјереника добили списак људи из ових крајева који су примали годишњу плату од српске владе. Посебно су били бројни трговци, свештена лица и учитељи, који су, будући да су помагани с Цетиња, управо требали да буду главни агитатори црногорске заграничне политике.¹⁶ Такође, на Цетињу су имали и сазнања о доласцима агената српске владе у ове области. Према једном извјештају, српска влада је почетком 1899. године послала своје агенте у рожајски и митровачки крај, и то са повећом свотом новца. Њихов је циљ био да села око Рожаја и Сјенице, са око 1.200 кућа, прихвате покровитељство српске

¹⁴ Т. Вуковић, *Предсједник окружног суда Васојевићке нахије - војводи Г. Вуковићу, министру иностраних дјела*, 10. 03. 1891, ДАЦГ, МИД, 1891, бр. 255.

¹⁵ Војвода Л. Војводић - војводи Б. Петровићу, 07. 06. 1898, ДАЦГ, Погранични политички комесаријат, ф. 1.

¹⁶ *Казивање Петра Каспратовића и још неких лица о примању новца из Србије*, 24. 05. 1893, ДАЦГ, МИД, 1894, бр. 734.

влада. Међутим, захваљујући чињеници да су неке старјешине ових села - или били у дослуху са црногорском владом или су гајили посебне емоције према Црној Гори и књазу Николи, ова мисија српских изасланика није успјела. Како су изјавили неки од старјешина ових села, они знају да „будућност српског напретка и среће зависи од Господара и Црне Горе”, те су зато одбили све понуде српских агената.¹⁷

Свој политички утицај у Полимљу Црна Гора је у доброј мјери остваривала и преко просвјетних институција. Школе и учитељи били су веома дјелотворан чинилац црногорског уплива у овој области. Половином осамдесетих година (1885) започело се са слањем књига за учитеље и школу у Ђурђевим Ступовима, што је чињено и касније. Школа у манастиру Ђурђеви Ступови била је, како је написао учитељ Јосиф Лекић, „једина црногорска школа која постоји изван наше домовине”. Ова школа је 1885. године имала око 100 ученика. Наредбом министра просвјете, због тешких прилика у којима се налазила, добијала је помоћ у училима, а пограничне власти биле су обавезне да се брину за њено одржавање.¹⁸ Касније је школа у Ђурђевим Ступовима добијала годишњу помоћ од 100 златних талира, док су школе у Полици, Горњем Селу и Плаву добијале по 100 фиорина. Редовну су помоћ добијали и учитељи у овим школама, који су, на одређени начин, сматрани за црногорске државне чиновнике. Право Црне Горе да поставља учитеље и контролише њихов рад сматрано је, изгледа, за неспорно. Према једном извјештају, у Полимљу је од 1902. до 1906. године Црна Гора поставила 18 учитеља.¹⁹ Сви они су били контролисани од Главног школског надзорништва за стручни дио посла, док су о њиховој политичкој дјелатности бригу водиле пограничне власти и Министарство иностраних дјела.

Са Цетиња су такође помно праћена дешавања и у Пљеваљском санцаку, посебно сукоби до којих је долазило између православног становништва и Турака. Када би до тих сукоба дошло, са Цетиња су упућиване инструкције о начину на који ће се превазићи.²⁰ Тамошњем

¹⁷ Поручник Л. Лабовић - војводи Г. Вуковићу, министру иностраних дјела, ДАЦГ, МИД, 1899, бр. 654.

¹⁸ Ј. Лекић - Ј. Павловићу, министру просвјете, 09. 09. 1885; Наредба Ј. Павловића окружним властима, 10. 09. 1885, ДАЦГ, Министарство просвјете и црквених послова (МПЦП), ф. 1, бр. 112.

¹⁹ Описнице: Ђ. Пејовић, Политика Црне Горе у Зајарју и Горњем Полимљу 1878-1912, Тишоград, 1973, 140, 163-164.

²⁰ Војвода Ш. Петровић - Министру унутрашњих дјела, 03. 04. 1886, ДАЦГ, МУД, ф. 44, бр. 210.

становништву углавном се поручивало да изнађе начина да се споразумије с турским властима и да прихвати да су оне једино надлежне за рјешавање њихових проблема. Такво упутство објашњавано је чињеницом да би мијешање у турске унутрашње ствари дало исто такво право Турској када је ријеч о муслиманима у Црној Гори.²¹ Наравно, Срби из Пљеваљског округа морали су прихватити овакву препоруку с Цетиња.

Турских зулума било је у пљеваљском крају и касније, и то у толикој мјери да су главари двадесет села били донијели одлуку да се сва ова села иселе.²² Када су на Цетињу дознали за њихову намјеру, препоручено им је да то не чине, већ да издрже још неко вријеме, тачније, док књаз Никола преко турског посланства на Цетињу не ријеша њихов проблем.²³ Према препоруци коју су добили од Министарства унутрашњих дјела, двојица Срба из Пљеваљског округа били су дошли на Цетиње да саопште „муке зулуме и свакојаке невоље које трпе“.²⁴ О приликама у Пљеваљском крају и положају српског народа, црногорски повјереници из ове области и касније су слали извјештаје на Цетиње.²⁵ Сходно уобичајеном реду, са Цетиња су затим стизала упутства како да се држе према турским властима и шта да предузму у случају да дође до сукоба.²⁶

Политичко-пропагандну активност према заграничним областима, посебно у Полимљу и Новопазарском санџаку, црногорска влада је спроводила једнаким интензитетом и почетком 20. вијека. Тако децембра 1905. обласни управитељ у Колашину тражи од предсједника Министарског савјета да се за прекограничне послове одреди извјесна сума новца, подсјећајући га да за то већ има књажево одобрење. Обласни управитељ Мартиновић сматра да би највећи дио тог новца

---

²¹ Војвода Б. Петровић, министар унутрашњих дјела - војводи Ш. Петровићу, 03. 04. 1886, ДАЦГ, МУД, ф. 44, бр. 283.

²² Војвода Ш. Петровић - Министру унутрашњих дјела, 15. 03. 1888, ДАЦГ, МУД, ф. 50, бр. 538.

²³ Војвода Б. Петровић, министар унутрашњих дјела - војводи Ш. Петровићу, 16. 03. 1888, ДАЦГ, МУД, ф. 50, бр. 737.

²⁴ Војвода Ш. Петровић - Министру унутрашњих дјела, 23. 06. 1888, ДАЦГ, МУД, ф. 51, бр. 1467.

²⁵ Командир М. Кнежеввић - војводи Б. Петровићу, министру унутрашњих дјела, 02. 04. 1898, ДАЦГ, МУД, ф. 91, бр. 442.

²⁶ Кајетан У. Шаулић - војводи Г. Вуковићу, министру иностраних дјела, 29. 04. 1898, ДАЦГ, МИД, 1898, бр. 444.

требало подијелити главарима из Беранског округа, Бијелог Поља и Пљеваља. Као разлог због којег црногорска влада не би требало да шкртари када су погранични послови у питању, наводи се то што се у овим областима укрштају јаке пропагандне струје које могу отуђити тамошњи народ од Црне Горе.²⁷ Оваквим и сличним захтјевима црногорска влада је редовно излазила у сусрет, па је новац за прекограничне послове, преко Министарства иностраних дјела, редовно достављан пограничним комесарима.²⁸ Црногорски новац је најдаље стизао до Пећког округа.²⁹

Поред политичке наклоности, новцем су плаћани и извјештаји о приликама у овим областима.³⁰ У овим извјештајима било је података о стању српског народа, њиховом односу с турским властима, држању муслиманског становништва према православцима, сукобима, наоружавању...³¹ Наклоност заграничног становништва црногорска влада је задобијала и пружањем помоћи у новцу, углавном за рјешавање економских потреба. У појединим случајевима та помоћ је редовно исплаћивана сваке године, док су нека села новац добијала повремено. Редовна годишња помоћ додјелјивана је Величанима, „сиромашним и увијек на мртвој стражи граничарима”. Велика је, иначе, погранично село, недалеко од Плава, насељено православним живљем.³²

Послије анексионе кризе посебна је пажња поклањана политичко-пропагандном раду у Новопазарском санцаку, јер је његова подјела између Црне Горе и Србије сматрана за кључни потез у заустављању аустроугарског продора на исток. Читава политичко-пропагандна дјелатност одвијала се преко Пограничног политичког комесаријата

²⁷ *Ј. Мартиновић, обласни ујравитељ у Колашину - Л. Томановићу, предсједнику Министарског савјеша, 09. 12. 1905, ДАЦГ, МИД, 1905, бр. 2795.*

²⁸ *Признанице за Н.Н. лица „на име прекограничних џајних послова”, ДАЦГ, МИД, Тајни фонд, ф. 130.*

²⁹ *Рачун за С. Божићевића и С. Николића из Пећи, 09. 05. 1912, ДАЦГ, МИД, Тајни фонд, 1912, бр. 105.*

³⁰ *Р. Вешовић, ујравитељ Васојевићке области - Министру унутрашњих дјела, 15. 06. 1912, ДАЦГ, МУД, 1912, бр. 499.*

³¹ *Командир Р. Вешовић, погранични комесар у Андријевици - Л. Томановићу, предсједнику Министарског савјеша, 01. 06. 1907, ДАЦГ, МИД, 1907, бр. 1876; Извјешће „Мирона” из Пећи, 12. 07. 1907, ДАЦГ, МИД, 1907, бр. 2267.*

³² *Министарски савјеш о помоћи становницима Велике, 19. 06. 1909; Одлука Државног савјеша о помоћи становницима Велике, 03. 06. 1911; Државни савјеш Књажевине /Краљевине/ Црне Горе 1879-1915, Зборник докумената, приредили Б. Ковачевић и Ж. М. Андријашевић, Цетиње, 2001, 432, 530.*

са сједиштем на Жабљаку. Почетком 1909. године погранични комесар В. Кнежевић обавјештава Министарство иностраних дјела да се тајно састао са учитељем Џабасановићем из пограничног села Тепци, ради давања усмених инструкција. Инструкције су се тицале прикупљања података о приликама у Санцаку и на турско-аустријској граници. За овај посао Џабасановић је унапријед добио 100 круна. Да би у Новопазарском санцаку оснажио углед Црне Горе и њеног владара, погранични комесар тражи од Министарства да му редовно доставља и 12 примјерака *Цейтунског вјесника* „за раздавање вјерним личностима ради читања и моралисања нашег српског народа”.³³

Важност политичко-пропагандног рада Црне Горе у Новопазарском санцаку била је тим већа зато што су се истом дјелатношћу овдје бавиле Србија, Турска и Аустро-Угарска. Црногорски погранични комесар примјећује да у Санцаку јача утицај ових држава, које раде „против наше величине и угледа”, те тако Црна Гора губи позиције које је овдје имала. И турски и аустријски агенти разносе гласове да Црна Гора неће имати никаквог удјела у Санцаку, нити ће икада доћи до његове подјеле, док српски агенти новцем купују вјерност учитеља и професора. Комесар Кнежевић је посебно забринут због утицаја који српска влада има над просвјетним кадром, јер многи становници Санцака шаљу своју дјецу у Пљеваљску гимназију. У Гимназији, сматра Кнежевић, дјеца могу доћи под утицај професора који слиједе „неваљале Пашићеве смјерове”.³⁴

Црногорски погранични комесаријат, који је пратио прилике у Новопазарском санцаку, тражио је октобра 1910. од Министарства иностраних дјела да повећа новчана средства за пропаганду, јер Аустро-Угарска, турске власти и Пашићеве повјереници заједнички раде на томе да умање углед Црне Горе међу православним становништвом.³⁵

³³ В. Кнежевић, погранични комесар у Жабљаку - Л. Томановићу, предсједнику Министарског савјешта, 18. 02. 1909, ДАЦГ, МИД, 1909, бр. 203.

³⁴ В. Кнежевић, погранични комесар у Жабљаку - Л. Томановићу, предсједнику Министарског савјешта, 11. 09. 1910, ДАЦГ, МИД, 1910, бр. 1081.

³⁵ „Дойиси из Турске као ови и слични тврде, да је ојасна аустријска пробајанда која посредством Бајровића ушливише на Новой. Санцак, са овјем квари и србијанско нерасположење према нама, Турска најнерасположеније изражава своје бојазни од Црне Горе, њихово је највише нерасположење уважавање њихоих поданика у Црну Гору које им убија уљед у ситраном свијету. Сваког дана одвраћају народ од расположења Црној Гори све три државе служе се вјештинама...”; В. Кнежевић, погранични комесар - Л. Томановићу, министру иностраних дјела, 09. 10. 1910, ДАЦГ, МИД, 1910, бр. 1776.

Аустријски агенти су, рецимо, заједно с младотурцима, почетком 1911. године, ширили гласине да Црна Гора уопште није проглашена за краљевину, а књаз Никола за краља. Како се констатује, све су то чинили да би код тамошњег православног народа створили сумњу у моћ Црне Горе. С обзиром на изузетно јаку турску и аустријску пропаганду, те на чињеницу да српска влада већ 20 година плаћа учитеље у Сандаку, закључује се да је обавеза црногорске владе да са много више материјалног и моралног пожртвовања води своју политичко-пропагандну акцију у Новопазарском сандаку.³⁶

Политичко-пропагандну акцију у заграничним областима црногорска власт је почетком 20. вијека спроводила и преко школа. Црногорска влада је, примјера ради, вршила надзор над три српске школе у скадарском крају. Црногорско министарство просвјете је постављало учитеље и одређивало школски програм. Све три школе користиле су црногорски наставни програм и црногорске уџбенике.³⁷ Истовремено, при Министарству просвјете постојало је Надзорништво за „Беранско-затарске српске основне школе”, које је организовало и надгледало њихов рад. Непосредно прије почетка Балканских ратова у Полимљу је било 20 основних школа које је издржавала црногорска влада.³⁸ Сви учитељи у овим школама имали су статус државних чиновника Црне Горе.³⁹ Да би ојачала свој утицај у овим областима, црногорска влада је 1911. отворила у Беранама и књижару, која је формално била у приватном власништву.⁴⁰ Наравно, није било спорно да ове школе треба да имају и политички и просвјетни значај. У једном

³⁶ М. Цабасановић - Л. Томановићу, *Предсједнику Министарског савјеша*, 23. 02. 1911, ДАЦГ, МИД, 1911, бр. 635.

³⁷ *Српско-православна црквено-школска оштина у Скадру - Министарству просвјете и црквених послова*, 04. 11. 1909, ДАЦГ, МПЦП, ф. 56, бр. 2852; *Управа српске школе у Скадру - Министарству просвјете и црквених послова*, 04. 11. 1909, ДАЦГ, МПЦП, ф. 56, бр. 2853; *Управа српске школе у Скадру - Министарству просвјете и црквених послова*, 13. 08. 1909, ДАЦГ, МПЦП, ф. 55, бр. 2980.

³⁸ *Стајинистика прекограничних основних школа за 1910/1911. школску годину*, ДАЦГ, МПЦП, ф. 77, бр. 290.

³⁹ А. Бојовић, *учитељ из Берана - Министарству просвјете и црквених послова*, 10. 08. 1911, ДАЦГ, МПЦП, ф. 77, бр. 1919; М. Дожић, *заступник министра просвјете - Министарском савјешу*, 27. 08. 1911, ДАЦГ, МПЦП, ф. 73, бр. 1996; Р. Вешовић, *обласни управитељ у Андријевици - Министарству просвјете и црквених послова*, 05. 10. 1911, ДАЦГ, МПЦП, ф. 77, бр. 292.

⁴⁰ М. Цемовић, *надзорник Беранско-затарских српских основних школа*, 08. 10. 1911, ДАЦГ, МПЦП, ф. 75, бр. 2547.

се допису надзорника беранских школа наводи да учитељи у заграничним школама морају радити више ван школе него у самој школи. Учитељи дакле имају политички задатак, и они у мјестима у којима раде морају агитовати против туђинске власти, снажити национални дух, и посебно, они морају водити црногорску политику. Објашњава се да у заграничним крајевима, осим у гусињској и скадарској области, живи српски етнички елемент, који је по свим својим особинама истовјетан Црногорцима, те зато учитељи морају утицати на овај народ да „дише душом црногорском”.⁴¹

У својој заграничној политици црногорска власт је посебну пажњу посвећивала и агитацији међу католичким Арбанасима, који су насељавали области између Скадарског језера и горњег тока Цијевне. Овакво интересовање за дјеловање међу католичким Арбанасима подстакнуто је било чињеницом да их њихова конфесионална припадност природно опредјељује против Турске, или да их барем чини незаинтересованим за очување територијалне цјеловитости Царства. На Цетињу су препознали да је свеза између њих и Турака интересне, а не емоционалне природе, те да се она најбрже може прекинути ако им Црна Гора буде гарантовала очување тих интереса уколико постану њен дио. Црногорско искуство са католичким Арбанасима, још од прије рата 1876-1878, упућивало је да рад на њиховом придобијању треба заснивати на задовољењу њихових конкретних потреба, посебно оних материјалне природе, а не на мјешавини емоција и идеологије.⁴² Арбанашка везаност за Турско царство у великој се мјери управо заснивала на задовољењу тих интереса, тако да је и њихово благонаклоно политичко држање према Царству било веома условно и промјенљиво.⁴³ Непријатељско држање и сукоби Арбанаса-католика с Турцима нијесу били ријетки у вријеме рата 1876-1878. године, тако да су они веома брзо склапали савезништво с Црном Гором. Поједини арбанаш-

⁴¹ М. Цемовић, *надзорник Беранско-зајтарских српских школа - С. Дрљевићу, заступнику министра просвјете и црквених послова*, 01. 07. 1909, ДАЦГ, МПЦП, ф. 53, бр. 1707.

⁴² *О шоме ошширније: Ђ. Борозан, Сјеверноалбанска племена у плановима и политици династије Петровић Њеџош, Династија Петровић Њеџош, Зборник радова, књ. 2, Подгорица, 2002, 69-88; Ђ. Борозан, Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе, Краљ Никола личности, дјело и вријеме, Зборник радова, књ. 1, Подгорица, 1998, 299-324.*

⁴³ Б. Храбак, *Арбанаси католици и Призренска лига (1878-1881), Србија у завршној фази Велике источне кризе (1877-1878)*, књ. 2, Београд, 1980, 379-415.

ки прваци имали су и одраније тајне политичке везе с Цетињем.⁴⁴ Исправност основног полазишта црногорске политике према Арбанасима-католицима - да је задовољење њихових интереса најважнији чинилац за стицање њихове политичке наклоности, потврђена је и након завршетка рата. Почетком 1883. представници пет грудских села, која су остала у саставу Турске, упутили су писмо црногорском капетану из Орахова, Нову Спасојеву, у којем изражавају жељу да постану црногорски поданици. Како је у то вријеме трајао процес црногорско-турског разграничења, ови арбанашки прваци изјављују да би они радо постали поданици Књажевине уколико би након повлачења нове границе већина њихових имања остала у Црној Гори. Ораховски капетан није у први мах повјеровао њиховој изјави, али су му они у наредном писму још једном потврдили да би радије били поданици црногорски него турски, наравно, „у случају ако би их притиснула граница, т.ј. ако би им много земаља остало при Црној Гори”. Уз то, своју ријешеност да постану црногорски држављани они су спремни исказати и доласком неколицине њихових представника на Цетиње или примањем црногорске војске на својој територији.⁴⁵

Захваљујући сретном подударању политичких и материјалних интереса, црногорска власт је успјела да у доброј мјери стекне толико жељени уплив код католичких Арбанаса и да развије мрежу својих повјереника преко којих се тај уплив углавном и вршио. Од 1880. године главни црногорски повјереник међу Арбанасима-католицима постаје Сокол Бацо Ивезај. Сарадњу с њим успоставио је војвода Машо Врбица, министар унутрашњих дјела. Војводу Врбицу Сокол Бацо је најпрвије обавјештавао о политичком опредјељењу Арбанаса и о покретима турске војске у Малесији. Пратио је Сокол Бацо и скупове арбанашких првака, и о томе преко тајног курира достављао информације на Цетиње. Војвода Машо Врбица је био веома задовољан што је успио придобити за сарадњу човјека из малисорског главарског слоја, па у писму књазу истиче: „Ја сам шњим углавио и он се обећао да ће ми сваки придолазак војске у Тузе јавити... Ја се надам да ћемо од сад

⁴⁴ *Ойширније: Б. Храбак, Католички Арбанаси за време Источне кризе (1875-1878), Историјски записи, 1-2, 1978, 5-59; Б. Храбак, Арбанашка лига и Црна Гора 1878-1880, Међународно признање Црне Горе, Подгорица, 1999, 207-241.*

⁴⁵ *Кайејан Н. Спасојев - Министру унутрашњих дјела, 20. 01. 1883, ДАЦГ, МУД, ф. 33, бр. 55.*

бити добро извјештавани о стању непријатеља у Тузе.”⁴⁶ Касније, Сокол Бацо је међу својим сународницима ширио мрежу црногорских приврженика, који су поред политичко-пропагандне дјелатности обављали и обавјештајну. На Цетињу су, наиме, редовно добијали извјештаје о политичким приликама и најважнијим догађајима код Арбанаса.⁴⁷ Сокол Бацо је повремено, у највећој тајности, долазио у Црну Гору да би подносио извјештаје или примао усмене инструкције.⁴⁸ Као главни црногорски повјереник међу католичким Арбанасима, Сокол Бацо је примао редовну новчану надокнаду од књажевског министарства финансија.⁴⁹ Исплаћивана му је мјесечна плата, закуп куће, а добијао је и брашно за годишњу прехрану.⁵⁰ Сокол Бацо је добијао и новац од књаза Николе да би подстицао наклоност својих сународника према Црној Гори. Према књажевом налогу, даривао је различитим новчаним свотама 133 Арбанаса, а за ту сврху је потрошио 1.190 фиорина.⁵¹ Од књаза је добијао и посебне инструкције, које су се тичале држања арбанашких племена према турској власти или њиховог односа према Црној Гори. Инструкције које је добијао од црногорске стране, требало је да прослиједи својим присташама међу Хотима, Грудима и осталим Малисорима.⁵² Сокол Бацо је организовао и сусрете арбанашких првака са црногорским властима, а за вријеме буна у Албанији, почетком 20. вијека, водио је послове око војничког организовања арбанашких племена.⁵³ Преко разгранате повјереничке мреже коју је створио Сокол Бацо Ивезај, црногорска влада је била тако упозната

⁴⁶ Војвода М. Врбица - књазу Николи, 31. 08. 1880, ДАЦГ, МУД, ф. 18, бр. 188.

⁴⁷ Кайеџан Ј. Лазовић - Министру унутрашњих ајела, 18. 02. 1893, ДАЦГ, МУД, ф. 70, бр. 176.

⁴⁸ Војвода Б. Пејтровић - кайеџану М. Цаковићу, 09. 07. 1896, ДАЦГ, МУД, ф. 81, бр. 826.

⁴⁹ Кайеџан К. Лаинович - министарству унутрашњих ајела, 09. 11. 1891, ДАЦГ, МУД, ф. 65, бр. 2031.

⁵⁰ Сјисак разних давања, 02. 11. 1891, Архивско-библиотечко одјељење Државног музеја Цетиње (АБО ДМЦ), Несрећена зраћа, ф. 3.

⁵¹ Сокол Бацо - књазу Николи, 30. 06. 1902, АБО ДМЦ, фонд Никола I, 1902, бр. 120.

⁵² Књаз Никола - Сокол Бацу, 23. 04. 1902, АБО ДМЦ, фонд Никола I, 1902, бр. 76.

⁵³ Војвода Дед Ђон Хоџ - бриџадиру Ј. Вуковићу, 13. 11. 1910, ДАЦГ, МУД, 1910, бр. 4332; Сокол Бацо - бриџадиру М. Марџиновићу, 07. 12. 1910, ДАЦГ, МУД, 1910, бр. 4894.

са политичким расположењем пограничних арбанашких племена, њиховим односом према Црној Гори, држањем према турској власти, њиховим наоружањем.⁵⁴

Извјештаји о приликама међу Арбанасима били су понекад веома детаљни. Један „поуздани извјестилац у свим прекограничним пословима”, како га назива секретар Обласне управе у Подгорици, доставља Управи да су два Хота, иначе црногорска подофицира, дошли у Скадар и да су шетали скоро читав дан по граду, а онда су изненада ушли у аустријски конзулат. У конзулату су, како биљежи њихов упорни пратилац, остали преко два сата. Напомињући да су примјетна сплеткарења против црногорских интереса у Албанији, овај „извјестилац” предлаже да се појача рад преко повјереника, јер се ова сплеткарења једино тако могу пресјећи. За ту сврху он је затражио и извјесну новчану суму, коју је министар унутрашњих дјела одмах одобрио.⁵⁵

Повећи број Арбанаса који је имао тајне везе с аустроугарском тајном службом откривен је средином 1906. године, заслугом затријебачког свештеника Марка Гојанија. Гојани је, иначе, био у вези са принцом Алодром Кастриотом, претендентом на албански престо. Самозвани принц Кастриоти је с прољећа 1906. допутовао на Цетиње, намјеран да продужи за Албанију, гдје је уз помоћ Аустрије требало да организује устанак арбанашких племена. Циљ устанка био је проглашење независне албанске државе. Откривши да је претендент на албански престо ступио у везу са свештеником Гојанијем, црногорске власти су Гојанија ухапсиле. Током исљеђења испоставило се да је везу с Кастриотом Гојани одржавао уз одобрење књаза Николе, којему је требало да лично достави све што самозвани принц предузима. Поред његових политичких планова, Гојани је црногорској полицији саопштио и имена Арбанаса који су, као сарадници аустријске тајне службе, ненаклоњени Црној Гори.⁵⁶

⁵⁴ М. Рамадановић, секретар Обласне управе у Подгорици - Министру унутрашњих дјела, 04. 09. 1906, ДАЦГ, МУД, 1906, бр. 4566; П. Пламенац, црногорски конзул у Скадару - Министру иностраних дјела, 16. 01. 1908, ДАЦГ, МИД, 1908, бр. 253.

⁵⁵ Ш. Пойовић, обласни ујравитељ у Подгорици - Л. Гојнићу, министру унутрашњих дјела, 19. 06. 1906, ДАЦГ, МУД, 1906, бр. 3196.

⁵⁶ Л. Гојнић, министар унутрашњих дјела - Ш. Пойовићу, обласном ујравитељу у Подгорици, 13. 06. 1906, ДАЦГ, МУД, 1906, бр. 3113; М. Рамадановић, заступник обласног ујравитеља у Подгорици - Министру унутрашњих дјела, 18. 06. 1906, ДАЦГ, МУД, 1906, бр. 3197.

Права снага утицаја Црне Горе међу Арбанасима показала се за вријеме тзв. Малисорске буне (1911). Иако се формално држала неутрално према покрету арбанашких племена, црногорска влада је помагала њихово војно устројство, упућивала им помоћ у ратном материјалу и организовала пријем избјеглица. Главне устаничке вође биле су прије почетка устанка на Цетињу, гдје је било планирано и да се одржи скупштина арбанашких првака. Краљ Никола је тада предлагао Арбанасима да се боре под црногорском заставом, али су они то одбили. Суштина црногорске политике према покрету у Албанији била је у томе да издејствује припајање дијела Сјеверне Албаније Црној Гори или барем да се обезбиједи политичко покровитељство над читавим покретом. Под притиском Русије, и пријетњом укидања субвенција, Црна Гора се оваквих планова морала одрећи.⁵⁷

Политичка активност црногорске владе према арбанашким племенима настављена је и после завршетка устанка. Средином марта 1912. године црногорски конзул у Скадру је водио акцију за наоружавање Арбанаса. Он је предлагао министру иностраних дјела да црногорска влада удовољи арбанашким захтјевима, и да им омогући да набаве пушке и муницију. Црногорски конзул Јовићевић сматра да би на тај начин Црна Гора ојачала свој утицај међу Арбанасима, а посебно утицај краља Николе у којег, како каже Јовићевић, „Арнаути толику наду полажу.” У супротном, могло би се десити да за кратко вријеме Црна Гора изгуби утицај који овдје има, што би за њене интересе и њену будућност било погибелно. Како је територијално ширење Црне Горе ствар од животне важности, Јовићевић каже да она никада не би смјела дозволити да на овој страни изгуби политички уплив: „Ја држим да Црна Гора мора или добити земљишта да би се могла развијати културно, или јуначки завршити свој живот, али живјети под данашњим условима никада!”⁵⁸

С друге стране, црногорски уплив међу Албанцима исламске вјероисповијести, који су углавном насељавали подручје Полимља и Метохије, није био тако велик као међу Албанцима-католицима. То је

⁵⁷ *О томе опширније: Р. Дражићевић, Малисорске буне 1910 и 1911, сейарајџ, Цетиње, 1940; Ђ. Никџреллевић, Устанак у Малесији 1911. године, Подгорица, 2001, 131-135, 162-168.*

⁵⁸ *И. Јовићевић, црногорски конзул у Скадру - Д. Грезовићу, министру иностраних дјела, 15. 03. 1912, ДАЦГ, МИД, 1912. бр. 46.*

и разумљиво, с обзиром да су они због своје професионалне припадности имали знатнији степен идентификације с Турским царством, његовим интересима и његовом судбином. Било је ситуација када су Албанци наступали и као његови најодлучнији браниоци. Једном су у вријеме црногорско-турског разграничења (1882) главари арбанашких (муслиманских) племена из Полимља и Метохије тражили од пећког паше да им дозволи да са својим племеницима нападну на Црну Гору.⁵⁹ Успостављање приснијих веза између Црне Горе и албанских муслиманских племена додатно су отежавали чести конфликти између њих и православног становништва са којим су живјели у рубним крајевима Царства. Неколико деценија овај је простор био средиште највеће нестабилности и сукобљавања.⁶⁰ Црногорска је страна веома често и на Порти оптуживала Албанце да изазивају сукобе и да без разлога нападају на православне поданике Царства.⁶¹ Било је и оптужби да се Срби из пограничних области због арбанашког зулума исељавају у Србију. Међутим, иако Црна Гора није задуго успијевала да оствари знатнији утицај међу Албанцима исламске вјероисповијести, она је веома помно пратила дешавања код њих и њихово политичко држање.⁶² Њихово опредјељивање за Црну Гору, и поред извјесних напора на том плану, било је веома ријетко, и по свему судећи, било је мотивисано крупним неполитичким разлозима. Још чешће, то њихово опредјељивање било је и лажно. У једном извјештају који је из пограничне Андријевице упућено министру иностраних дјела, наводи се да је група арбанашких првака из Вусања исказала своју оданост Црној Гори и Господару. Њихов предводник је чак дао бесу да ће скоро седам стотина његових саплеменика притећи Црној Гори оружјем у помоћ уколико зарати с Турском, али заузврат траже да црногорска власт уклони једног Вусањца, такође Арбанаса, са којим су у сукобу.

⁵⁹ Р. Микић - кайетану Ј. Бакићу, 20. 09. 1882, ДАЦГ, Погранични политички комесаријат, ф. 1.

⁶⁰ Ойширније: Ђ. Пејовић, Политика Црне Горе у Зајтарју и Горњем Полимљу 1878-1912, Тишоград, 1973, 101-135.

⁶¹ М. Бакић, црногорски посланик у Цариграду - војводи Г. Вуковићу, министру иностраних дјела, 15. 12. 1893, ДАЦГ, МИД, 1893, бр. 1134.

⁶² Кайетан Ј. Бакић - предсједнику црногорске Владе, 07. 05. 1885, ДАЦГ, МУД, ф. 40, бр. 107; Кайетан Ј. Бакић - Министру унутрашњих дјела, 24. 04. 1886, ДАЦГ, МУД, ф. 44, бр. 261.

Према њиховим тврдњама, тек када он буде уклоњен, Плавско-гусињска област ће доћи „у црногорску руку”.⁶³ Наравно, била су то испразна обећања. Највећи дио албанског становништва у овим областима црногорска власт никада није успјела придобити, нити ублажити непријатељско расположење које су гајили према Црној Гори. То ће се јасно показати у вријеме рата 1912-1913. године.

Živko Andrijašević,

*SOME DATA ON MONTENEGRO POLITICS IN AREAS CLOSE
TO IT'S BORDERS (1878-1912)*

Summary

Ever since constitution of the state by the beginning of 18th century until lose of it's sovereignty, Montenegro had continuous territorial aspirations toward it's surrounding regions. It's territorial aspirations changed their volume and direction during these two centuries, but they remained constant political goal in it's state politics. This politic goal, ideologically based on principle of historical right, historians named as creation of 'great' Montenegro. Since the middle of 19th century Montenegro started more intensive building of it's political influence in the regions it had pretensions for by making network of political commissioners and supporters. Through this networking Cetinje was able to influence national-political movements and happenings in these regions. Until 1878. political influence of Montenegro was dominantly directed toward Herzegovina, and after 1878. this influence was mostly oriented toward Polimlje region, Sandal Novi Pazar and north Albania, i. e. toward the regions that remained part of Ottoman Empire after Congress of Berlin. Taking advantage of weak international position of Ottoman Empire and using often violation of material and personal rights of Orthodox population in these regions as a reason for action, Montenegro managed to obtain informal status of protector state of this part of Ottoman citizens in border regions. This opened a wide space for national work in these regions and Montenegro conducted these activities in different ways. It's influence in these regions Montenegro conducted, in the first place, through local authorities in border regions, which also had firm connections with Orthodox (Serb) population on the other side of the border. Center from these activities were conducted toward Berane, Bijelo Polje and Gusinje districts was Andrijevisa, and center for activities regarding Pljevlja district was Nikšić. By the middle of 90's (1895) Border political commissariats were founded – in Andrijevisa for Sandjak Novi Pazar and Kosovo region, in Grahovo for Bosnia and Herzegovina and in Podgorica for Albania.

⁶³ Поручник Л. Лабовић - војводи Г. Вуковићу, министру иностраних дјела, 23. 02. 1900, ДАЦГ, МИД, 1900, бр. 295.